

Jotain vanhaa, jotain uutta...

Kerran viidessä vuodessa järjestettävä Keski- ja Itä-Euroopan tutkimuksen ICCEES-maailmakongressi on suomalaisille tuttu tapahtuma, pidettiinhan se edellisen kerran vuonna 2000 Tampereella. Heinäkuun viimeisellä viikolla kokoonnuttiin tähän alan megatapahtumaan seitsemännen kerran, tällä kertaa helteisessä Berliinissä.

Kokouspaikka oli inspirointipaneelien järjestäjä ja esitelmää kuultiin niin venäläisemigraation vaikutuksesta Berliinin kulttuurielämään 1920-luvulla kuin jaetun Berliinin roolista suurvaltapolitiikassa. Konferenssin yleisotsikko – kysymys Euroopasta yhteisenä kotinamme – oli esillä illoiksi järjestetyissä pyöreän pöydän keskusteluissa. Niissä Eurooppa tuntui yhä kahtiajakautuneelta, joskin jakolinja on siirtynyt kohti itää. Willy Brandtin ulkopolitiikan arkkitehdin Egon Bahrin näkemykset siitä, että ”Venäjän on kehityttävä omia perinteitään seuraten, eikä niihin kuulu demokratia” ja ennustus, että kenties vasta Putinin lastenlasten sukupolvi voisi koostua demokraateista (HS 7.8.2005) kertoo kasvavasta kyynisyydestä. Elokuvaohjaaja ja sananvapausaktivisti Aleksei Simonov sen sijaan päätti tulikivenkatkuisen – ja raikuvan aplodit keränneen – puhevuoronsa länsimaiden tavasta sulkea silmänsä Venäjän sananvapaus- ja ihmisoikeusongelmilta kysymyseen, haluaako Eurooppa Venäjän tulevan kaltaiseksi vai muuttua itse Venäjän kaltaiseksi.

Politiikantutkimuksen paneeleissa pohdittiin laajentuneen EU:n Venäjä-suhteita ja EU:n roolia entisissä neuvostotasavalloissa (sekä näiden maiden eurooppalaista identiteettiä), Venäjän ulkopolitiikkaa (mukaan lukien turvallisuuskysymykset) sekä Venäjän nykyistä poliittista järjestelmää ja Putinin roolia. Tarjolla oli myös esimerkiksi islamin roolia entisen Neuvostoliiton alueella ja Tšetšenian tilannetta pohtivia sessioita. Venäjä-EU -suhteita koskevissa paneeleissa nostettiin esille kasvava eurooppalaisten arvojen vastustus Venäjällä (erityisesti eliitin keskuudessa), arvokuilu EU:n ja Venäjän välillä. Yhdessä sessiossa pohdittiin myös Venäjän imagoa, lännessä vallitsevia harhakuvia Venäjästä, jotka yhden arvion mukaan rajoittavat politiikka-valintoja, haittaavat kaupankäyntiä ja vähentävät investointeja. Useassa paneelissa amerikkalaiset osanottajat nostivat esiin kysymyksen, missä on Yhdysvallat näissä tutkimuksissa. Heidän mukaansa Yhdysvallat tavallaan sivuutettiin Venäjän ulkopolitiikan analyyseissa ja keskityttiin lännessä vain EU:n rooliin. Joidenkin tutkijoiden osalta olikin havaittavissa EU:n roolin korostamista, mikä kenties perustuu enemmän toiveajatteluun kuin politiikan analyysiin.

Keskusteluissa Venäjän ulkopolitiikasta IVY-maita kohtaan nostettiin esille mahdollinen Venäjän uusi imperialismi ja suurvalta-mentaliteetti sekä Ve-

näjän ajatus sen sivistämisroolista IVY-maissa. Erityisesti tutkijat pohtivat vuonna 2005 ja 2004 tapahtuneita vallankumouksia ja niiden vaikutuksia Venäjän (ulko)politiikkaan. Kaikki olivat sitä mieltä, että erityisesti Ukrainan tapahtumat olivat suuri järkytys Venäjän johdolle, täydellinen virhearviointi ja tappio Venäjän politiikalle. Venäjällä on vallinnut ja vallitsee suuri vallankumouksen pelko (mikä yhdistää Venäjän ja erityisesti Kazakstanin ja Turkmenistanin johtajia). Venäjän politiikkaa voitaisiinkin kuvata *counter-revolution policyksi* yhdistettynä *counter-terrorism policyyn*. Arviot Venäjän painoarvosta IVY-maissa vaihtelivat jonkin verran, mutta Putinin aikainen pyrkimys lisätä vaikutusta tunnustettiin laajalti.

Venäjän sisäpolitiikkaa koskien vallitsi yksimielisyys siitä, että Venäjä on federaatio ilman federalismia eikä Beslanin jälkeisillä uudistuksilla suinkaan ole päästy tästä ongelmasta. Putinin demokratia-käsityksen (*demokratija osobogo tipa*) todettiin sopivan hyvin venäläisille, jotka eivät ”ymmärtäneet” länsimaista demokratiaa neuvostovallan ajan ”demokratian” jälkeen. ”Demokratian” ilman länsimaista demokratiaa, sosialismin ilman marxismia sekä venäläisen nationalismin nousun katsottiin kuvaavan Venäjän nykytilaa.

Vielä viisi vuotta sitten suuri osa historian sessioista keskittyi Stalinin aikaan. Uusinta tietoa oli paljon, sillä 1990-luvun alun arkistojen avautumisen jälkeen ja alkuhuan mentyä

ohi oli Tampereella aika esitellä punnittua ja analysoitua tietoa. Berliinissä oli havaittavissa siirtymistä myöhempiin historian vaiheisiin – Neuvostoliiton osalta Hruštševin ja Brežnevin aikaan. Myös perestroika-ajan analyysiä oli tarjolla, mutta ei lainkaan siinä mitassa kuin viisi vuotta sitten.

Vaikuttaa siltä, että erityisesti 1930-luvun tutkimuksessa ollaan siirtymässä laajoihin tilastollisiin analyyseihin. Osa perustuu julkaisemattomaan ja osin läpikäymättömään arkistoaineistoon, osa julkaistujen tilastoaineistojen kriittiseen analyysiin. Uusia näkökulmia vanhaan aiheeseen tarjosi mm. suuren yleisön kerännyt paneeli *Recent Research on the Great Terror: New Perspectives on the Purges*, jossa mm. uudelleenarvioitiin julkaistuja aineistoja (kuten Popovin raporttia), tarkasteltiin terrorin syitä ja seurauksia paikallistasolla sekä naisia terrorin uhreina. Melanie Iličin mukaan naiset, joilla ei ollut perusteltua ja tuottavaa roolia taloudessa, olivat suurimmassa vaarassa joutua puhdistuksen kohteeksi. Tilastoaineiston käyttö suhteessa arkistomateriaaliin ja sen tulkinta herätti myös keskustelua. Hieman yllättäen edelleen näyttää olevan vallalla käsitys, jonka mukaan arkistoista löytyy vastaus kaikkiin kysymyksiin. Myös paikallisen vastustuksen olemassaolo herätti keskustelua. Osittain samoja teemoja käsiteltiin sessiossa *The Tragedy of the Soviet Countryside*, jossa Stephen Wheatcroft oli myös mukana. Kummatkin hankkeet ovat julkaisemassa tutkimustuloksiaan

lähiaikoina, mikä tulee antamaan merkittävän lisän teemaan. On myös mielenkiintoista nähdä kuinka hankkeiden hieman erilaiset aineistot tulevat tukemaan toisiaan.

Sessio *The Role of Military Intelligence Services in Soviet Foreign Policy, 1920-1982* kuvasti varsin hyvin sisällöltään Berliinin konferenssin antia historiantutkimuksessa: paluuta kylmän sodan problematiikkaan. Sen kannalta erityisen kiinnostaviksi teemoiksi nousivat Hruštševin ja Brežnevin ajan ja erityisesti jaetun Berliinin rooli suurvaltapolitiikassa. Neuvostojärjestelmä oli äärimmäisen keskitetty eli päätöksenteko oli aina Brežnevin päiviin saakka yhden henkilön varassa ja useimmissa tilanteissa ongelmanratkaisu oli hyvän improvisaation tulos. Erilaisia näkemyksiä esiintyi sen sijaan tiedusteluelinten roolista Neuvostoliiton politiikan muotoutumisessa, siinä pystyikö tiedustelu vaikuttamaan johdon päätöksentekoon vai tapahtuiko se tiedustelun raporteista huolimatta. Neuvostoliiton vakoilu oli perinteistä eli varastettiin dokumentteja, kun taas Yhdysvallat harrasti alusta saakka korkean teknologian vakoilua. Neuvostoliitto pysyi koko ajan askeleen lännen takana.

Ympäriävän maailman, asenteiden ja arkipäiväisten kokemusten tutkimus osana sosiaalhistorian tutkimusta on selvästi nousemassa ns. koviein lähestymistapojen – talouden ja politiikan – rinnalle. Esimerkkinä tästä käy sessio *Soviet Consumption, Fashion, "Good Taste" and Gen-*

der During the Cold War Period, joka käsitteli kylmän sodan teemaa ja idän ja lännen välisiä suhteita muodin, arkkitehtuurin sekä naisten pukeutumiskäytäntöjen muotoutumisen osalta. Muodilla oli oma merkityksensä idän ja lännen välisen raja-aidan murtajana Hruštševin Neuvostoliitossa, sillä sitä oli huomattavasti helpompi kuljettaa läpi rauta-esiripun kuin muita aatteita. 1950-luvulla ja 1960-luvun alussa avaruuden valloitus innoitti mm. Moskovan kaupunkisuunnittelua, josta esimerkkinä on Uuden Arbatin kokonaisuuden suunnittelu.

Kylmä sota oli innostanut myös kirjallisuudentutkijoita koamaan sarjan paneeleita, jotka tosin kärsivät – eivätkä ainoana – lukuisista peruutuksista. Kaiken kaikkiaan Berliinissä näkyi erityisesti angloamerikkalaisessa slavistiikassa tapahtunut siirtyminen analysoimaan muitakin kuin perinteisiä kaunokirjallisia tekstejä. Modernismin tutkimus on toki yhä voimissaan – omat paneelinsa olivat saaneet mm. Belyi, Ivanov, Sologub ja Andrejev – ja myös 1800-luvun kirjallisuudelle oli omistettu muutama sessio. Sen sijaan lähemmäksi nykypäivää tuleva tutkimus löytyi ohjelmasta pääpiirteissään *Cultural Studies* -osion, ei kirjallisuudentutkimuksen alta. Erityisesti Yhdysvalloissa elokuva on syrjäyttänyt nykykirjallisuuden aineistona. Taustalla voi nähdä sekä kulttuurin yleisen ”visuaalistumisen” että tekstin käsitteen laajenemisen ja akateemisten tieteenalojen rajojen murtumisen. Onpa myös esitetty, että Venäjällä

vakava keskustelu yhteiskunnan suunnasta on taiteissa siirtynyt kirjallisuudesta (jonka kriisistä on puhuttu jo toistakymmentä vuotta) elokuvaan. Berliinin esitelmissä nykyelokuvan kautta lähestyttiin mm. maskuliinisuutta, isyyttä, mielihyvän kokemista ja näyttämistä, jälkikolonialismia ja Tšetšenian sotaa.

Vakavan metodologisen kysymyksen kaikille Venäjän ja Itä-Euroopan tutkijoille esitti Irina Žerebkina, venäjänkielisen tiedeyhteisön tunnetuin feministiteoreetikko. Feminiinisyyttä venäläisessä kirjallisuudessa käsitelleen paneelin diskussantina hän kritisoi niin feministiseen kuin kaikkeen Venäjän-tutkimukseen pesiytynyttä ”*ne tak* -diskurssia”, tapaa rakentaa analyysi vertauksena johonkin ideaaliin, joka omassa materiaalissa ei toteudu. Kysymyksen siitä, voiko venäläistä kirjallisuutta tutkia olematta slavisti Žerebkina laajensi koskemaan koko kongressia ja aluetutkimuksen metodologiaa. Berliinin ohjelmaa tutkiessaan hän oli havainnut monien ratkaisseen kysymyksen suhteestaan tutkimaansa Toiseen ironian avulla. Žerebkina kysyi onko toiseutta pakko katsoa ulkopuolelta jonain repressoituna. Hieman itsekritiikittömästi hän kuitenkin tuntui vapauttavan venäläiset tutkijat tärkeästä itereflektiosta toteamalla, että he eivät voi valita käyttämäänsä diskurssia yhtä vapaasti koska ovat syntyneet siihen.

Suuren yleisön ja vilkkaan keskustelun saikin paneeli *Russia as European Other*, jossa käsiteltiin paitsi lännen Venäjä-kuvaa

myös suhdetta toisinpäin. Rosalind Marsh käsitteli venäläisten nykykirjailijoiden stereotyyppisiä ja usein negatiivisia lännen kuvauksia ja teki johtopäätöksen, että sosiologien havainto siitä, että venäläisten suhde länteen olisi muuttunut aiempaa monitasoisemmaksi ja mutkikkaammaksi, ei pitäisi kirjallisuuteen. Kuitenkin, jos etenee representaatioiden tasolta pohtimaan myös ilmaisun keinoja, ei voi olla huomaamatta esimerkiksi ranskalaisen kirjallisuuden tai angloamerikkalaisen rock-kulttuurin vaikutusta niin venäläiseen populaari- kuin korkeakulttuuriin – molemmista oli esimerkkejä myös Berliinin esitelmien joukossa. Ehkä esitelmissä kuuluivat enemmän lännen huolestuneet äänenpainot Venäjän kehityksestä kuin venäläisten

oma puhe?

Suomesta oli konferenssiin saapunut toistasataa tutkijaa, jotka väkilukuun suhteutettuna olivat suurin ryhmä. Kaikkiaan osanottajamäärä oli kuitenkin hieman laskenut Tampereen tapahtumasta ja erityisesti itäeurooppalaiset osallistujat valittelivat vähäistä apurahojen määrää. Päällimmäiseksi tunnelmaksi jäi, että myös näkökulmien tuoreus ja sitä kautta tunnelma oli viidessä vuodessa hieman notkahtanut. Näin suureen tapahtumaan ihmiset tulevat ehkä enemmän tapaamaan toisiaan. Vaikka keskustelu joissain paneeleissa olikin vilkasta, pienemmät ja aiheeltaan rajatut tilaisuudet taitavat olla asian puolesta hedelmällisimpiä.

Sari Autio-Saraso
Ulla Hakanen

Idäntutkijoiden maailmankongressin tunnelmia

Matka Berliiniin idäntutkijoiden VII kongressiin ICCEES:iin 25.-30.7.2005 osoittautuu oivaliseksi historiatietoisuuden testiksi. Avajaispuheessaan Saksan idäntutkimuksen ja tutkijayhdistyksen veteraani, valtiomies Rita Süßmuth kutsuu Berliiniä paitsi Saksan pääkaupungiksi myös Euroopan kohtalonyhteyden vertauskuvaksi. Muuri muistutti neljäkymmentä vuotta maanosan jakautumisesta. Nyt viimeiset kuusitoista vuotta Berliini on ollut sovinnon ja jälleenyhdistymisen monumentti. Se on tänään taivaaseen kurkottavien nostokurkien, kerrostalon kokoisten mainoskankaiden, monimuotoisen muuttoliikkeen, toleranssin

ja rinnakkainelön *Zeitheimat* eli yhteen kiteytynyt aika ja tila.

Berliini on kaupunki, jossa historian ristiriitoja ei voi pae- ta. Täällä lymyävät niin Adolf Hitlerin kuin Walter Benjaminin aatteelliset perilliset. Ja kun kaupungin siluetti ja arkkitehtuuri muuttuvat silmissä, samalla kollektiivista muistia kirjoitetaan uudestaan. Brandenburgin portista voi ajaa vapaasti kumpaankin suuntaan, eikä ihmisvirta paljasta kuka tietää portin symboloineen armotonta jakoa, eristymistä, laukauksia. Mahtava *Reichstag* jää varjoon valtavien kaukolämpö- ja rakennustyömaiden rinnalla. Valtiopiävalon välittömässä tuntumassa entisellä ei-kenen-